

ปรัชญาธรรมกับพุทธศิลปะ Philosophy, Dhamma, and Buddhism

พระครูปลัดวรเมธาวัง (ประโมณะกัง)

Phrakhrupalad Woramethawat (Pramonakang)

สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Department of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

E-mail : V1998p@gmail.com

วันที่รับบทความ (Received) : 16 เมษายน 2564

วันที่แก้ไขบทความ (Revised) : 13 มิถุนายน 2565

วันที่ตอบรับบทความ (Accepted) : 13 มิถุนายน 2565

บทคัดย่อ

ปรัชญาธรรมทางวัตถุจากพุทธศิลปะ กล่าวถึงงานพุทธศิลปะประเภทประติมากรรม คือ พระพุทธรูป การสร้างพระพุทธรูปมีคติ ความเชื่อมาจากการสร้างองค์แทนของพระพุทธเจ้า เมื่อพระองค์ปรินิพพานมานานแล้ว พุทธศาสนิกชน ได้สร้างองค์แทนขึ้นมา เพื่อเคารพสักการะ กราบไหว้บูชา ลักษณะการสร้างมีความแตกต่างกัน เมื่อสร้างพระพุทธรูปขึ้นมา มีการสะท้อนแนวคิดทางปรัชญาธรรมหลายประการเช่น ความบริสุทธิ์ สะอาดหมดจากกิเลสและกองทุกข์ ความหนักแน่น มั่นคง ความเมตตากรุณา ปรัชญาธรรมจากพระพุทธรูปสามารถนำมาปฏิบัติในชีวิตประจำวันของมนุษย์ได้ ส่วนการสร้างเจดีย์ สร้างสถูปต่างๆ สิ่งสำคัญคือเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ รวมถึงพระธาตุของพระอรหันต์ทั้งหลาย เพื่อให้คนได้กราบไหว้บูชา ก่อให้เกิดบุญกุศลในชีวิตแก่ตนเอง เพื่อความหลุดพ้น หรือการเข้าถึงพระนิพพาน เป็นเป้าหมายสำคัญ สัญลักษณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องจึงมุ่งเน้นเพื่อสะท้อนให้เห็นแนวทางที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้น ส่วนปรัชญาธรรมจากงานจิตรกรรมทางพระพุทธศาสนา สะท้อนให้เห็นเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็นเรื่องชาดก หรือเหตุการณ์ในพุทธประวัติ รวมถึงเรื่องราวเกี่ยวกับประเพณีของคนในสังคม เป็นภาพสะท้อนของปรัชญาสังคม ที่เกี่ยวเนื่องกับการดำเนินชีวิต พุทธศิลปะนอกจากจะสะท้อน ปรัชญาธรรมแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นคุณค่าของหลักธรรมสำคัญในทางพระพุทธศาสนาอีกด้วย

คำสำคัญ: ปรัชญา, ธรรม, พุทธศิลปะ

Abstract

According to the Philosophy of the Buddhist Art as a type of Buddhist art sculpture with a Buddha image. The Buddha image has a motto. Faith comes from creating a representative

body of the Lord Buddha. When his Majesty has passed away for a long time, Buddhists have more created a substitute for worship, and the nature of the creation is different. When the Buddha image was built there were many aspects of philosophical reflection such as Pure & Clean from desires and piles of suffering, steadfastness, stability, compassion. Philosophy of Dhamma from Buddha images can be applied in daily life of human beings. That we called the building of the pagoda many various things of the stupa. The important thing is to contain the relics including the relics of all Arahants. In order for people to worship cause of self-merit in life. For liberation or access to Nirvana is an important goal. The symbols involved are therefore focused on reflecting the path that will lead to liberation. Philosophy and Dhamma from the Buddhist painting Reflecting the story of Buddhism. It is allegory or events in the history which is including all stories about the traditions of the society. It is a reflection of social philosophy and related to our lives. The Buddhism is the art of reflection and Philosophy also reflects the value of important principles in Buddhism as well.

Keywords : Philosophy, Dhamma, Buddhist Art

1. บทนำ

พระพุทธศาสนาเน้นเรื่องการพ้นทุกข์ และสอนให้รู้จักทุกข์และวิธีการดับทุกข์ให้พ้นจากอวิชชา (ความไม่รู้ความจริงในธรรมชาติ) อันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์จากกิเลสทั้งปวง หลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ทรงเน้นถึงกระบวนการในการดำเนินชีวิตที่ประเสริฐเพื่อนำไปสู่ชีวิตที่เกษม ดังนั้น การแสวงหาที่พึ่งที่ประเสริฐจึงเป็นปัจจัยที่สำคัญยิ่งต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ทุกคน สมดังที่พระผู้มี พระภาคตรัสพระคาถานี้แก่อคคิทัตตะผู้ออกบวชเป็นฤๅษีและบิณฑูร ดังนี้ว่า “มนุษย์จำนวนมาก ผู้ถูกภัย คุกคาม ต่างถึงภูเข ป่าไม้ อาราม และรุกขเจดีย์เป็นสรณะ นันมิใช่สรณะอันเกษม นันมิใช่สรณะอันสูงสุด เพราะผู้อาศัยสรณะเช่นนั้น ย่อมไม่พ้นจากทุกข์ทั้งปวง ส่วนผู้ที่ถึงพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นสรณะ ย่อมใช้ปัญญาชอบพิจารณาเห็นอริยสัจ 4 ประการคือ ทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และอริยมรรคมีองค์ 8 อันเป็นข้อปฏิบัติ ให้ถึงความสงบระงับทุกข์ นั้นเป็นสรณะอันเกษม นั้นเป็นสรณะ อันสูงสุด เพราะผู้อาศัยสรณะเช่นนั้น ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้ (ทุกข์ในวิภูษาสาร) (ขุ.ธ. (ไทย) 25188-112/52)

ในสมัยพุทธกาลพุทธศาสนิกชนทั้งหลายนับถือพระรัตนตรัยเป็นสรณะที่พึ่ง ที่ระลึก ยึดถือคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต เมื่อพระองค์ปรินิพพานไปแล้ว ได้เกิดมีคติการสร้าง พระพุทธรูป ขึ้นมาเพื่อระลึกถึงพระองค์ผู้ปรินิพพาน สร้างสิ่งที่เกี่ยวข้องกับพระองค์ เช่น วิหาร อาราม เจดีย์ สถูป ต่างๆ ส่วนหนึ่งเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุให้คนได้เคารพกราบไหว้ ก่อให้เกิดมีการสร้าง ประติมากรรม สถาปัตยกรรม จิตรกรรมทางพระพุทธศาสนาขึ้น ซึ่งศิลปกรรมเหล่านี้ นอกจากจะบอก กล่าวเรื่องราวต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสมัยพุทธกาลแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นสัญลักษณ์ในทางธรรม รวมถึงสะท้อน ปรัชญาแนวคิดต่างๆ ไว้

ด้วยในบทนี้จะได้กล่าวถึงปรัชญาธรรมทางวัตถุที่ปรากฏอยู่ในพุทธศิลปะโดยจะ แยกกล่าวในขอบเขตของ ประติมากรรม สถาปัตยกรรม และจิตรกรรม รวมถึงกล่าวถึงหลักธรรมที่สะท้อน คุณค่าในงานพุทธศิลปะ

2. ปรัชญาธรรมกับพุทธศิลปะ

ปรัชญาธรรม สามารถแบ่งออกเป็น 2 ประการ ได้แก่ ปรัชญาทางวัตถุธรรม และปรัชญาทางด้านนามธรรม

ปรัชญาทางวัตถุธรรม ได้แก่ สิ่งที่เป็นวัตถุที่เกี่ยวข้องด้วยศิลปะทางพระศาสนา เช่น ประติมากรรม สถาปัตยกรรม จิตรกรรม เป็นต้น

ปรัชญาทางนามธรรม ได้แก่ คติธรรม แง่คิด มุมมอง แนวทาง หรือหลักในการดำเนินชีวิต ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับนามธรรม ที่แนบแอบอิงแฝงเป็นปริศนาธรรมอยู่กับวัตถุในบางส่วนของภูมิภาคไทย เรียกว่า “ฮิต” หรือ “จาริต” อันเป็นสิ่งที่ควรประพฤติปฏิบัติและเมื่อนำไปปฏิบัติตามแล้วก่อให้เกิดความเจริญ ก้าวหน้าในชีวิตและสังคม จาริตเป็นระเบียบแบบแผนที่สมาชิกในสังคมต้องถือปฏิบัติ เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับ ความรู้สึกว่าสิ่งใดถูกสิ่งใดผิด โดยมีศีลธรรมเข้ามาเกี่ยวข้อง ถ้าสมาชิกในสังคมไม่ปฏิบัติตามจาริต จะถูก คนในสังคมรังเกียจ และได้รับการดูหมิ่นเหยียดหยาม จาริตของสังคมไทย เช่น ความกตัญญูต่อพ่อแม่ ความซื่อสัตย์ระหว่างสามีภรรยา ความเชื่อทางศาสนา ระบบอาวุโส เป็นต้น

ปรัชญาธรรม หรือปริศนาธรรม เป็นสิ่งที่ซ่อนหลักธรรม แนวคิด คำสอนทางศาสนาเอาไว้ เป็นสิ่งที่ เป็นมรดกตกทอดมาจากโบราณจารย์ท่านได้ประพันธ์ไว้ เช่น

“ไหว้พระพุทธ อย่าให้ถูกทองเหลือง ไหว้พระธรรม อย่าให้ถูกคัมภีร์ ไหว้พระสงฆ์ อย่าให้ถูกลูกชาวบ้าน” หรือกล่าวตามสำนวนของดีอีสาน ก็ว่า กราบพระพุทธ อย่าสะดุดที่ทองคำ กราบพระธรรม อย่าขยำเอาใบลาน กราบพระสงฆ์ อย่าไปถูกเอาลูกชาวบ้าน”

จากปริศนาธรรมว่าด้วยกรรมวิธีการกราบ หรือข้อคิดที่กล่าวนี้ สามารถอธิบายได้ว่า ที่นี้อาจจะมีปริศนาต่อว่า หากไม่ได้กำลังกราบก้อนทองเหลือง (หรือก้อนปูนปิดทอง) แล้วกราบ “บุคคล” อันได้แก่ เจ้าชายสิทธัตถะโคตมะ ที่ท่านได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เผยแผ่พระสัทธรรมและปรินิพพานไปแล้วกว่าสองพัน หกร้อยกว่าปีใช่หรือไม่? ในแง่มุมหนึ่งก็ใช่ เพราะท่านทรงเป็นศาสดาของพระพุทธศาสนา แล้วพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นมากในภายหลัง ก็เป็นเครื่องเตือนใจให้เรานึกถึงพระองค์ นึกถึง พุทธคุณ เป็นพุทธานุสสติ ปฏิบัติตาม คำสั่งสอนของพระพุทธศาสนาที่ได้ตรัสไว้ดีแล้ว...แต่ไม่ใช่เช่นนั้นทั้งหมด การกราบไว้ “พระพุทธปฏิมา” (รูปเหมือนของพระพุทธเจ้า) ไม่ใช่เป็นการกราบเฉพาะบุคคล คนที่มีรูปร่าง หน้าตาแบบนี้ มีผิวพรรณแบบนี้เท่านั้น ฯลฯ การกราบไว้พระพุทธรูป นอกจากจะเป็นสิ่งให้ระลึกถึงบุญบารมีที่พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญมาแล้ว สำคัญ คือ ต้องน้อมนำหลักธรรมคำสอนที่ทรง สั่งสอนมาประพฤติปฏิบัติตามด้วย มิใช่ยึดติดอยู่แค่พระพุทธรูปเท่านั้น “รู้จัก” “เข้าถึง” “เข้าใจ” ในพระพุทธเจ้าและพระสัทธรรมมากน้อยเพียงใดแค่ไหน ชาวพุทธหลายคนบอกว่า “ได้อัญเชิญพระพุทธเจ้า มาไว้ในตัว” และเอ่ยคำว่า “พุทธ สรณ คจฉามิ” ถ้ามว่า เข้าถึงพระพุทธเจ้าหรือพระศาสนาแค่ไหน ? หรือว่าแค่มีพระพุทธรูปไว้ติดตัว เก็บไว้เป็นเครื่องรางของขลังเท่านั้นมิใช่ให้ท่านได้ช่วยเหลือ ช่วยแก้ไข ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นโดยมุ่งหมายไปถึงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ที่คิดว่ามีซ่อนเร้นอยู่กับพระพุทธรูปปฏิมานั้นๆ อย่างนี้เรียกว่า “กราบพระพุทธสะดุดอยู่แค่ทองคำ”

กราบพระพุทธรูปนั้นเพื่อบูชาความรู้ตัว รู้แจ้ง รู้รอบ ไม่ใช่เพื่อรูปลักษณ์ภายนอกของพระพุทธรูปที่สร้างจากทองคำงามอร่าม บางคนทีติดอยู่ในสมมติของเรื่องนี้เห็นพระพุทธรูปที่ทำจากไม้ธรรมดาดูจะ กราบกันไม่ได้เลยทีเดียว เขามองว่าพุทธรูปเป็นวัตถุอย่างหนึ่งมีค่ามากน้อยตามวัสดุที่จัดสร้างขึ้น นี่เป็นความหมายของการกราบพระพุทธรูป แต่ไปถูกทองคำแทน

กราบพระธรรมอย่าให้ไปถูกใบลาน หรือกราบพระธรรมอย่าขยำเอาใบลาน : หมายถึง การอัญเชิญพระธรรมที่เป็นใบลาน หรือคัมภีร์ต่างๆ ไปไว้ที่บ้านแต่ไม่ได้อ่านศึกษาและทำความเข้าใจอะไรๆ มีใบลานไว้เพียงแค่กราบไหว้ เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์เท่านั้น

กราบพระธรรมเพื่อบูชาในคำสอนของพระพุทธรูปเจ้าในความเป็นจริงของธรรมชาติที่เป็นไตรลักษณ์ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาในอริยสัจ 4 ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค และอื่นๆ ทั้ง 84,000 พระธรรมขันธ์ แต่บางคนกลับไปมองว่าพระธรรมนั้นเป็นหนังสือ คัมภีร์ใบลานจารึกพระธรรม เห็นเป็นเพียงวัตถุอย่างหนึ่ง เท่านั้น นี่เรียกว่ากราบพระธรรม แต่ไปถูกใบลานแทน

กราบพระสงฆ์อย่าให้ไปถูกลูกหลานชาวบ้าน หมายถึง การเข้าวัดไปกราบไหว้พระภิกษุสงฆ์ แต่ไปหลงยึดติดในรูปโฉมโนมพรมณของพระภิกษุ (ติดในรูปปปมาณิกา) หลงติดในรูปร่างหน้าตา บุคลิกภาพ กริยาอาการ และตนเองก็ความคาดหวังว่า พระรูปนั้นเป็นคนดี ถ้าได้มาครอบครอง ก็คงจะสุขี่ อะไร ประมาณนั้น ที่จริงแล้วพระภิกษุก็คือลูกของชาวบ้านที่ออกจากเรือนมาบวชเรียนเขียนอ่านตามประเพณี หรือบวชตามอุดมคติทางพระพุทธศาสนา ถ้ากราบแล้วไปติดแค่พระสงฆ์ (ภิกษุ) ก็จะทำให้ไม่ถึงธรรมที่พระสงฆ์ท่านได้เรียนได้ศึกษาเผยแผ่

กราบพระสงฆ์เพื่อบูชาการปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ สืบทอดเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ บางคนเห็นพระสงฆ์เป็นลูกของชาวบ้านคนนั้นคนนั้นมาบวชครองผ้าเหลืองเฉยๆ ก่อนบวชก็งั้นๆ หลังบวช ก็เหมือนกัน เปลี่ยนชุดต่างกันเฉยๆ นี่เรียกว่ากราบพระสงฆ์แต่ไปโดนลูกหลานชาวบ้าน

จากปริศนาธรรมดังกล่าวนี้ สามารถสรุปได้ว่า กราบพระพุทธรูป อย่าสะดุดที่ทองคำ : กราบพระพุทธรูปอย่าหยุดพึงใจแค่ที่รูป ให้หยั่งลงไปในนามธรรม สิ่งที่เป็นกุศลกรรม ระลึกถึงพุทธานุสสติ ไม่สะดุด (หยุด) อยู่เพียงผิวฉาบภายนอก (อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) ให้มองลึกถึงองค์ภายในกราบพระพุทธรูป ให้นึกถึง พระมหากรุณาธิคุณ พระวิสุทธิคุณ พระปัญญาคุณ ไม่ใช่รูปสมมติที่หล่อขึ้นด้วยทองคำ กราบพระธรรม อย่าขยำเอาใบลาน : ศึกษาธรรม อย่าจับผิด เช่น หาวีธีมีฤทธิ์ ปาฏิหาริย์ หรือพิสูจน์เชิงตรรกะ พึงระลึก ถึงธัมมานุสสติ อย่าทะนงตนว่า ตนรู้มากแล้ว พอแล้ว มีใบลานหรือคัมภีร์เพียงเพื่ออวดอ้างว่า ตัวเรามีคัมภีร์มากกว่าใครๆ แต่ไม่เคยศึกษาและทำความเข้าใจในเนื้อหาของธรรมะเลย หรืออีกนัยยะหนึ่ง ยึดถือเพียงคัมภีร์อย่างเดียว แต่ไม่เคยปฏิบัติตามสิ่งที่ศึกษาเลย เรียกว่า “ยึดปริยัติ แต่ไม่เคยลงมือปฏิบัติ เรียนธรรม ศึกษาธรรมเพื่อปริยญาเพื่อโอ้อวด เรียกว่า “อลค์ทพริยัติ” (ม.ม.อ. (บาลี) 2/234/14, วิ.อ. (บาลี) 1/23-25) (ปริยัติเปรียบดังงูพิษ) ดังนั้น การกราบพระธรรม ให้นึกถึงอริยสัจ ซึ่งเป็นความจริงที่ควรรู้ ไม่ใช่คัมภีร์ ใบลาน หรือตำราๆ กราบพระสงฆ์ อย่าไปถูกเอาลูกชาวบ้าน อย่าไปติดเพียงแค่หน้าตา บุคลิกภาพ หรืออากัปกริยาเท่านั้น พึงระลึกถึงสังฆานุสสติ คือ นวหรรณ 5 ประการหรือพระอริยบุคคล กราบพระสงฆ์ ให้นึกถึง ผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ ไม่ใช่ลูกคนนั้น หลานคนนั้น (ประพัฒน์ ศรีกุลกิจ, 2554: 280-281)

คำว่าปรัชญาธรรมทางวัตถุที่กล่าวถึงในบทนี้มุ่งเน้นศิลปกรรมด้านประติมากรรม สถาปัตยกรรมและจิตรกรรม ซึ่งเป็นงานสร้างทางวัตถุที่สามารถมองเห็นได้ทางประสาทสัมผัส งานสร้างทางวัตถุเหล่านี้ สะท้อนให้เห็นปรัชญาธรรมอย่างไบบ้าง โดยแยกกล่าวเป็น 3 ประเด็นหลักคือ

1. ปรัชญาธรรมทางวัตถุในงานประติมากรรม

งานประติมากรรมที่จะนำมากล่าวในที่นี้เน้นเรื่องพระพุทธรูป กล่าวได้ว่าพระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธศาสนา เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญของเมืองไทยมาตั้งแต่สมัยโบราณ แสดงออก ถึงความสูงส่งทางด้านสุนทรียศิลป์และภูมิปัญญาความสามารถในเชิงช่างของบรรพบุรุษ และยังคงแสดงถึง พลังศรัทธา บารมีของผู้อุปถัมภ์ในการสร้าง คือองค์พระมหากษัตริย์ไว้ด้วยกันอย่างแนบแน่น เป็นสิ่งที่ ยึดเหนี่ยวชาวพุทธในเมืองไทยให้มีความเป็นเอกภาพ เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ด้วยแรงศรัทธาอันสูงส่งของคนไทยที่มีต่อองค์พระพุทธรูป พระพุทธศาสนาจึงยังคงดำรงอยู่ตลอดมาตราบถึงปัจจุบัน (ทรงพล จักรพันธ์กุล, 2546 : 10)

ความแตกต่างกันของพระพุทธรูปในยุคสมัยและสังคมที่แตกต่างกัน สะท้อนให้เห็นแนวความคิดในการสร้างที่มีที่มาที่ไปอันละเอียดอ่อน ลึกซึ้ง การสร้างพระพุทธรูปจึงมิใช่เป็นเพียงการสร้างรูปเหมือนของพระพุทธเจ้าเท่านั้น แต่ยังมียุคอื่นๆ ที่น่าสนใจอีก อาทิ ความจริง ความดี และความงามซึ่งเป็นแนวความคิดที่แฝงอยู่กับการสร้างพระพุทธรูปและก่อให้เกิดคุณค่าอย่างยิ่งต่อปัจเจกบุคคล สังคมและพระพุทธศาสนา การศึกษาและอธิบายแนวคิดการสร้างพระพุทธรูปนั้น อาจอาศัยแนวคิดเชิงปรัชญา มาเป็นแนวทางได้ เพราะปรัชญามีเนื้อหาที่ครอบคลุมถึงเรื่องแนวคิดดังกล่าวได้นำเสนอเป็นลำดับไป (พระยามานวราชเสวี (ปลอด วิเชียร ณ สงขลา, 2514: 9)

ปรัชญาเป็นศาสตร์ที่พยายามแสวงหาความจริงเกี่ยวกับโลกและชีวิต เพื่อตอบสนองความต้องการทางปัญญา ซึ่งเริ่มต้นมาตั้งแต่สมัยกรีกโบราณและมีพัฒนาการมาจนถึงปัจจุบัน ความรู้ทางปรัชญา เป็นความรู้ที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ซึ่งเกือบทุกคนอยู่ในฐานะที่จะมีส่วนร่วมให้ความคิดเห็นได้ เพราะศาสตร์อื่นๆ เช่น วิทยาศาสตร์นั้นปัจจัยที่จะนำไปสู่ความเข้าใจ คือ การศึกษา อบรมและมีกรรมวิธีต่างๆ แต่ในปรัชญาอาจกล่าวได้ว่าแทบทุกคนสามารถร่วมพูดด้วยโดยไม่ต้องศึกษาพิเศษเป็นการเฉพาะเจาะจง ความเป็นมนุษย์เอง โชคชะตาของตัวเอง ประสบการณ์ของตัวเอง เป็นปัจจัยที่พอเพียง (พระยามานวราชเสวี (ปลอด วิเชียร ณ สงขลา), 2514: 9)

จากนัยยะดังกล่าวนี้ พระพุทธรูปในฐานะเป็นศิลปะทางศาสนาจึงไม่พ้นที่จะมีเนื้อหาเกี่ยวกับ ความดี อันเป็นประเด็นที่อยู่ในขอบข่ายของจริยศาสตร์ และความงามซึ่งอยู่ในขอบข่ายของสุนทรียศาสตร์ โดยมีสาระสำคัญของประเด็นที่เกี่ยวข้องกันนั้น ดังที่ผู้วิจัยจะได้จำแนกให้ชัดเจนยิ่งขึ้นเป็นลำดับไป

ผลสำคัญของการสร้างพระพุทธรูป คือ ทำให้ชาวพุทธมีสัญลักษณ์เตือนใจให้ได้เจริญพุทธานุสสติ คือ การตรึงระลึกถึงองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระคุณธรรมต่างๆ ของพระองค์ เช่น ทรงเป็นผู้ตรัสรู้แล้วละกิเลสได้ เรียกว่า “อรหัน” แปลว่า “ผู้ไกลจากกิเลสทั้งหมด” หรือ “พุทธโธ” หรือแปลทับศัพท์ว่า “พระพุทธเจ้า” ทรงมีความเพียบพร้อมไปด้วยวิชาและจรณะ ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณอันล้นเหลือ และทรงมีพระเมตตาและเกื้อกูลประโยชน์สุขต่อมนุษยชาติและสัตว์โลกทั้งปวง กล่าวคือทรงเป็นผู้ เปี่ยมล้นด้วยพระพุทธานุภาพโดยยอที่สุด มี 3 ประการได้แก่ 1) พระปัญญาคุณ ที่ตรัสรู้ความจริงอันประเสริฐ แล้วนำมาเปิดเผยแก่ชาวโลกให้รู้ตาม

1) พระบริสุทธิคุณ ที่ทรงพ้นแล้วจากห้วงทุกข์ทั้งปวง เป็นแม่แบบที่สมบูรณ์แบบอย่างแท้จริงของมวลมนุษยชาติ 3) พระมหากรุณาคุณ ที่ทรงเมตตาช่วยสัตว์โลกให้พ้นทุกข์ (วิสุทธิ.ฎีกา (บาลี) 1/1)

การได้ระลึกถึงพุทธคุณเหล่านี้ นำมาซึ่งความปิติหรือความอิ่มใจเพราะความซาบซึ้งในพระคุณของพระองค์ ซึ่งนอกจากเป็นเครื่องระลึกถึงเมื่อได้สักการบูชาแล้ว ยังสามารถนำมาเป็นแบบอย่างในการปฏิบัติตนได้ด้วย การสร้างพระพุทธรูปจึงก่อให้เกิดคุณค่าทางการปฏิบัติ ซึ่งหมายถึงการส่งเสริมจริยธรรมของผู้คนในสังคมไปโดยปริยาย พระพุทธรูปจึงไม่เพียงแต่เพียงศิลปกรรมประเพณี อันเป็นผลงานสร้างสรรค์ ทางด้านปฏิมากรรมที่ทรงคุณค่าของพระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่พระพุทธรูปยังเป็นสัญลักษณ์แห่ง พุทธปรัชญาเป็นเครื่องหมายของความเคารพบูชา สักการะและเป็นเครื่องเตือนให้ประกอบความดีอีกด้วย

ในทางพุทธจริยศาสตร์ มีคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เป็นหลักการแห่งความดีอยู่มากมาย พระพุทธรูปแม้เป็นเพียงวัตถุ แต่คุณค่ามิได้มีอยู่เพียงความเป็นวัตถุ หากแต่ยังสามารถเป็นสิ่งสื่อถึงหลักการแห่ง ความดีนั้นๆ ได้ด้วย แต่ทั้งนี้บุคคลที่กราบไหว้บูชาจะได้รับประโยชน์ในแง่นี้ก็ต่อเมื่อบุคคลนั้นมีพื้นฐาน ความรู้เกี่ยวกับพระพุทธเจ้าและหลักธรรมคำสอนของพระองค์เป็นสำคัญ พระพุทธรูปมิสามารถสอนธรรม หรือชี้แนะให้ปฏิบัติตนในทางที่ดีได้ แต่พระพุทธรูปสามารถเตือนใจให้ระลึกถึงหลักการความดีที่ได้ ศึกษาหรือได้สดับรับฟังมาได้ การมีพระพุทธรูปไว้สักการบูชาจึงเป็นเครื่องมือทางจริยศาสตร์อย่างหนึ่ง เพราะเป็นแรงจูงใจให้บุคคลมีจริยธรรม โดยหัวใจสำคัญของจริยธรรมในทางพระพุทธศาสนา คือ การละเว้นความชั่ว การทำความดี และการทำจิตใจให้บริสุทธิ์ ตามหลักโอวาทปาฏิโมกข์นั่นเอง (ขวัญทอง สอนศิริ, 2547: 20) ยกตัวอย่างเช่น เมื่อมีการกระทบกระทั่งกันด้วยวาจาหรือพาดพิงกันในลักษณะโกรธเคืองต่อหน้า พระพุทธรูปในพระอุโบสถ หากคู่กรณีมีจิตสำนึกที่ดีงามอยู่บ้าง ประกอบกับระลึกถึงพระธรรม ที่พระพุทธเจ้าทรงสอนให้ละเว้นความชั่วย่อมมีสติว่าต่อหน้าพระพุทธรูปไม่ควรแสดงกริยาที่ไม่ดี ไม่ควร เบียดเบียน ควรละเว้นวาจาหยาบคายเสีย แม้ความโกรธเคืองไม่พอใจจะมีอยู่ในภายในแต่ภายนอกคือ พฤติกรรมที่ไม่ดีก็ไม่ควรแสดงออก นี่เป็นลักษณะของความละเอียดรอบคอบซึ่งมีพระพุทธรูปเป็นแรงจูงใจ

ในกรณีอื่นๆ ก็เป็นลักษณะเดียวกันคือ เมื่อมีพระพุทธรูปอยู่ในบ้านหรือเห็นพระพุทธรูปในสถานที่ต่างๆ หากบุคคลมีความศรัทธาอย่างจริงใจอยู่เป็นพื้นฐาน ย่อมเป็นเครื่องเตือนและเป็นแรงจูงใจให้ประพฤติธรรมได้เสมอ เมื่อเราสังเกตดูลักษณะพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในสมัยต่างๆ จะเห็นว่ามีลักษณะทางกายภาพที่จะพบเห็นโดยทั่วไป คือ พระเศียรแหลม พระกรรณยาน พระเนตรมองต่ำ พระพักตร์ สงบนิ่ง มีรอยยิ้มของผู้เข้าใจโลก ลักษณะดังกล่าวที่พบได้ในพุทธรูปได้มีการตีความออกเชิงปรัชญา หรือปริศนาธรรมให้ได้พิจารณา คือ (ธงชัย สิทธิกรณ, [ออนไลน์])

1) พระเศียรแหลม หมายถึง สติปัญญาที่เฉียบแหลมในการดำเนินชีวิต สอนให้เราใช้ชีวิตและรู้จักแก้ปัญหาต่างๆ ด้วยสติปัญญาไม่ใช่ใช้แต่อารมณ์ ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในโลกนี้ ไม่มีอะไรแก้ไขไม่ได้ ค่อยๆ คิด ค่อยๆ แก้ไข ใช้ปัญญาพิจารณาไตร่ตรองให้รอบคอบ แล้วความผิดพลาดจะเกิดขึ้นน้อย หรือแม้เกิดขึ้น เราก็จะเรียนรู้จากมันได้อย่างรวดเร็ว ปัญญาคือที่สุดแห่งธรรม หากมีปัญญา ชีวิตจะไม่มี ปัญหา เพราะทุกสิ่งที่ผ่านเข้ามาจะกลายเป็นเครื่องมือ ที่สามารถนำไปใช้พัฒนาจิตใจได้เสมอ

2) พระกรรมยาน หรือพระหุยาน หมายถึง ให้ชาวพุทธเป็นคนหูหนวก มีความหนักแน่นมั่นคง ไม่เชื่ออะไรง่ายๆ แต่หมั่นคิด พิจารณาไตร่ตรองด้วยสติปัญญา แล้วจึงเชื่อในหลักฐานและข้อพิสูจน์ ที่ตัวเองได้นำไปทดสอบแล้ว คนเรา ต้องเชื่อมั่นในหลักเหตุและผล (Cause & Effect) เชื่อว่าบุคคลหว่านพืชเช่นใดย่อมได้รับผลเช่นนั้น เชื่อว่าสุดท้ายคนๆ เดียวที่จะสามารถทำให้เราสุขหรือทุกข์ ดีหรือเลวได้คือตัวเราเอง และชีวิตเราจะเสื่อมทราม หรือเจริญรุ่งเรือง ก็ไม่ได้ขึ้นอยู่กับอำนาจภายนอกหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใดๆ แต่ขึ้นอยู่กับความคิด คำพูด และการกระทำของเราเอง

ฉะนั้น ในการใช้ชีวิตให้มีความสุขเยือกเย็น มีสติ และมีเหตุผลไว้ อย่าปล่อยใจไปยึดตามสิ่งที่ได้ยินเชื่อตามคนอื่นหรือตัดสินใจอย่างหุนหันพลันแล่นลองพิสูจน์สิ่งต่างๆ ด้วยตัวเองเสียก่อนจะเชื่อ (ที่มา : <http://www.birdkm.com/outside-classroom/budha-story/buddha-statue>)

3) พระเนตรมองต่ำ พระพระเนตรมองลงที่พระวรกายของพระองค์ หมายถึง สอนให้มองตนเองและพิจารณาตนเอง เสมอ ตักเตือนแก้ไขตนเองก่อนจะไปคอยจับผิดผู้อื่น ตามปกติคนเรามักจะมองเห็นแต่ความผิดพลาดของบุคคลอื่น โดยลืมมองข้อบกพร่องของตนเองแม้แต่เอาเวลาไปนินทาว่าร้ายและจ้องแต่จะคอยวิจารณ์หรือเปลี่ยนแปลงคนรอบข้างอย่างเดียว ทำให้สูญเสียโอกาสในการปรับปรุงพัฒนาตัวเอง ใครเล่าจะตักเตือน ตัวเราได้ดีกว่าตัวเราเอง จึงมีพุทธพจน์ตรัสให้เตือนตนเองว่า “อตุตตะนา โจทยตตนา” (จงเตือนตนด้วยตน) (ขุ.ธ. (ไทย) 25379/151) ซึ่งแปลเป็นกลอนว่า “จงเตือนตนของตนให้พ้นผิด ตนเตือนจิตตนได้ใครจะเหมือนตนเตือนตนไม่ได้ ใครจะเตือน อย่าแชเชือนจงเตือนตนให้พ้นภัย”

นอกจากนั้น พระเนตรที่มองต่ำ คือ การสอนให้ใช้ชีวิตอยู่กับปัจจุบัน ไม่ฝันเพื่องถึงเรื่องที่ยังไม่ได้เกิดขึ้น หรือมัวหลงล่องลอยอยู่ในอดีตที่ผ่านพ้นไปแล้ว ตาที่มองลงต่ำจะช่วยย้ำเตือนใจเราว่า “กลับมาทบทวนเถิด กลับบ้านมาอยู่กับลมหายใจที่ปลายจมูก เพราะนั่นคือดินแดนแห่งสวรรค์ที่แท้จริง”

4) พระพักตร์อันสงบนิ่ง พระหน้าสงบนิ่ง หมายถึง สงบนิ่ง แม้จะทรมาน แผ่นดินจะไหว หรือใครจะทำร้าย ก็สงบนิ่ง รับแรงกระทบต่างๆ อย่างมั่นคง และไม่หวั่นไหวไปกับปัญหาทั้งเล็กและใหญ่ให้ความรู้สึกเย็นสบายต่อผู้ พบเห็นอยู่เสมอในชีวิตของเรา ใ่วว่าจะต้องยอมคนอยู่เสมอ หากแต่สามารถฝึกรับแรงกระทบทุกรูปแบบ ด้วยความนิ่งสงบได้ สามารถตอบโต้อย่างสร้างสรรค์และทรงพลัง เพราะคนบ้าจะโต้ตอบแบบหน้ามืด และคนโง่จะตอบโต้ในขณะที่ตัวเองกำลังโกรธ ส่งผลให้ตัวเองและคนอื่นตกตายเป็นตามกัน หากรู้จักนิ่งสงบรับแรงกระทบต่างๆ ในชีวิตได้เหมือนพระพุทธรูป การตอบโต้จะเกิดจากสติ เกิดจากปัญญา และเกิด จากพลังอันยิ่งใหญ่ที่มาจากใจที่สงบนิ่ง ซึ่งจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ไม่สร้างบาดแผลให้กับตนเอง หรือคนอื่น (ที่มา : <http://www.birdkm.com/outside-classroom/budha-story/buddha-statue>)

5) รอยยิ้มจากพระโอษฐ์ พระมีรอยยิ้ม หมายถึง ปรีศนาจากปากที่มีรอยยิ้ม เป็นสัญลักษณ์ของผู้ที่รักสรรพสิ่ง รักโลก และเข้าใจความจริงของโลก ความจริงที่ว่า ทุกสิ่งย่อมเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปเป็นธรรมดา ความจริงที่ว่า ไม่มี อะไรแน่นอน ความจริงที่ว่า ไม่มีอะไรคงทนถาวร ความจริงที่ว่า ไม่มีอะไรเป็นของเราอย่างแท้จริง ความสุขและความทุกข์ เป็นของคู่กันเสมอ เป็นแสงสว่างแห่งชีวิต ทำให้เรา มองเห็นปัญหาในชีวิตได้อย่างถูกต้อง แล้วเราก็จะมีปัญญาแก้ปัญหาชีวิตได้อย่างถูกต้อง

2. ปรัชญาธรรมทางวัตถุในงานสถาปัตยกรรม กล่าวถึงปรัชญาธรรมทางวัตถุในงานสถาปัตยกรรมในพระพุทธศาสนา โดยกล่าวถึงเจดีย์ สลุป เพื่อวิเคราะห์ปรัชญาธรรมที่ปรากฏอยู่

เจดีย์ เมื่อกล่าวถึงเจดีย์ มีความหมายว่า สิ่งอันควรแก่การเคารพบูชา เจดีย์ในพุทธศาสนา แบ่งออกได้เป็น 4 ประเภท ได้แก่ ธาตุเจดีย์ บริโภคเจดีย์ ธรรมเจดีย์ และอุทเทสิกเจดีย์ ความหมายที่เข้าใจกันในปัจจุบันหมายถึง สิ่งก่อสร้างสูง ยอดแหลม ซึ่งภายในบรรจุสิ่งที่เคารพบูชา (สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร, 2550: 136) นอกจากนี้ เจดีย์ ยังหมายถึง สิ่งก่อสร้างอันควรแก่การเคารพบูชาในพุทธศาสนา คติโบราณหมายถึงสัญลักษณ์แทนพระพุทธองค์ เช่น จุฬามณีเจดีย์ ซึ่งประดิษฐานพระบรมอัฐิของพระพุทธองค์ รูปทรงต่างๆ กันของเจดีย์รูปแบบของเจดีย์ที่มีการสร้างในพระพุทธศาสนา ตั้งแต่ที่มีการสร้างในอินเดีย จนถึงในประเทศไทย แม้ว่าจะมีรูปแบบที่แตกต่างกัน แต่องค์ประกอบหลักที่ประกอบกันเป็นตัวเจดีย์ ก็จะมี 3 ส่วน คือ ส่วนฐาน ส่วนกลาง และส่วนยอด เมื่อกล่าวถึงความสำคัญของการสร้างเจดีย์แล้วจะเห็นได้ว่า มีความสำคัญ คือ เจดีย์เป็นสัญลักษณ์ที่แสดงความยิ่งใหญ่และดั่งาม และเป็นศูนย์จิตใจของประชาชน

ปรัชญาธรรมทางวัตถุในพุทธศิลปะประเภทเจดีย์

จากการศึกษาลักษณะรูปแบบประเภทและที่ตั้งของพุทธศิลปะประเภทเจดีย์แล้ว สามารถนำมาวิเคราะห์ปรัชญาธรรมทางวัตถุที่ปรากฏได้ ดังจะยกมากล่าวเป็นบางประเด็น ดังนี้

ลักษณะเจดีย์ทรงกลม เจดีย์ทรงกลมหรือทรงรูปกรวย คำว่า กลมมีความหมายในทางพระพุทธศาสนาหลายอย่าง เช่น ความกลมของวัฏฏะ 3 คือ กิเลส กรรม วิบาก อันแสดงให้เห็นถึงการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ เมื่อบุคคลมีกิเลส กิเลสเป็นเหตุให้ทำกรรม เมื่อทำกรรมย่อมส่งผลให้ได้รับวิบาก นอกจากนี้ กลมยังแสดงให้เห็นถึงลักษณะความไม่มีเบื้องต้น ท่ามกลาง ไม่มีที่สุด สะท้อนให้เห็นความเป็นอมตะของหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ดำรงมั่นอยู่ในโลกเป็นหลักศึกษาและปฏิบัติเพื่อความสุขให้ความสงบร่มเย็นแก่สังคมโลก

ลักษณะเจดีย์ 4 เหลี่ยม 4 เหลี่ยม เจดีย์ 4 เหลี่ยม และ 4 เหลี่ยมเป็นสัญลักษณ์การตีความคำสอนเรื่องอริยมรรคมีองค์ 8 อันเป็นทางสายกลางที่นำไปสู่ความดับทุกข์ ส่วนสัญลักษณ์ 4 เหลี่ยม อาจตีความได้ว่าหมายถึง อริยสัจ 4 คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ซึ่งถือว่าเป็นหลักคำสอนสำคัญที่อธิบายถึงกระบวนการเกิดดับของชีวิตโดยความเป็นเหตุผลหรือเป็นหลักความจริงของชีวิตมนุษย์ทุกคน นอกจากนี้ การนิยมสร้างเป็น 4 เหลี่ยมเพื่อจุดประสงค์ในการบรรจุอัฐิ ก็สะท้อนให้เห็นความจริงว่า ชีวิตของคนเราประกอบด้วยธาตุ 4 (มหาภูตรูป 4) คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม เมื่อธาตุแตกดับกลับคืนสู่ธรรมชาติ สิ่งที่จะเหลือให้คนได้ระลึกถึง มีเพียงความดั่งามที่เคยสร้างเคยทำไว้

เจดีย์องค์ระฆังเป็นรูปทรงกลม ถ้ามองจากมุมด้านบนจะเป็นเลขศูนย์ เป็นความหมายในเชิงปรัชญาว่านิพพาน ซึ่งสัญลักษณ์ของนิพพานเราใช้เครื่องหมายวงกลม เป็นเลขศูนย์ เป็นสัญลักษณ์ ซึ่งมีความหมายว่าไม่มีอะไร เป็นความว่าง ไม่มีอะไรน่ายึดมั่นถือมั่น หมดกิเลส ดับทุกข์ได้สิ้นเชิงแล้ว ไม่เกิด กิเลสอีกแล้ว เมื่อดับทุกข์ดับกิเลสได้สิ้นเชิงแล้ว จึงเป็นความว่างอย่างยิ่ง นั่นคือถึงนิพพาน

จากรากฐานของเจดีย์ที่เป็นรูปสี่เหลี่ยม ที่แทนความหมายว่าเป็นอริยสัจ 4 ฐานแปดเหลี่ยมแทนมรรคมีองค์แปดนำไปสู่นิพพานซึ่งเป็นรูประฆังทรงกลม

นอกจากทำเจดีย์เป็นรูปพระฆังแล้วในประเทศไทยเรายังประดับองค์เจดีย์ด้วยทองคำ ซึ่งความหมายของทอง เราใช้วัดคุณค่าความเป็น “อากาลิโก” ไม่จำกัดเวลา คุณค่าของทอง มีคุณค่าเสมอต่อเราและคุณค่าของทองมีเสมอไม่จำกัดทั้งเวลาและสถานที่ไม่ว่าที่พื้นดินตั้งแต่ที่มนุษย์ค้นพบทองคำ ไม่ว่าจะเป็นประเทศไหนในโลกนี้ก็เห็นคุณค่าของทองคำทั้งสิ้น ดังนั้น เจดีย์ระฆังทอง จึงให้ความหมายว่า นิพพาน อันเป็นจุดมุ่งหมายหลักของพระพุทธศาสนานั้นเป็นอากาลิโก เป็นความจริงมาตั้งแต่ต้นและจะเป็นจริงตลอดไป ไม่ว่าจะอยู่ที่ไหน ส่วนใดของโลกของจักรวาลนี้ หรือจักรวาลไหน หลักคำสอนของพระพุทธเจ้า ที่สอนให้รู้จักนิพพาน สอนให้ถึงพระนิพพาน จึงมีคุณค่าประดุจทองคำที่มีค่าสำหรับคนทุกสังคม การทำเป็นรูปพระฆังของเจดีย์หรือสถูปนั้น ให้ความหมายว่า หลักคำสอนของพระพุทธเจ้าที่สอนเรื่องการดับทุกข์ การไม่มีทุกข์โดยสิ้นเชิงที่เรียกว่าการถึงนิพพานนั้น จะเผยแพร่กระจายทุกหนทุกแห่ง ไม่จำกัดทิศทาง กระจายไปทุกด้าน ประดุจเหมือนเราตีระฆังแล้วเสียงของระฆังก็กระจายออกไปทุกทิศทุกทาง

ภาพจิตรกรรมที่สะท้อนเรื่องราวในตำนานทางพระพุทธศาสนา

ภาพจิตรกรรมลักษณะนี้ เรียกว่า “จิตรกรรมแบบไทยประเพณี” ซึ่งหมายถึงจิตรกรรมที่เขียนเรื่องราวปรัมปราคติในพุทธศาสนา ใช้สีฝุ่นตามกรรมวิธีของช่างเขียนไทยแต่โบราณ มีสีสังคมา การเขียนตัวพระตัวนางแบบนาฏยลักษณ์ อ่อนช้อย แตกต่างจากตัวประกอบอื่นๆ ที่สมจริงกว่า ภาพวิวิธทัศน์ แตกต่างจากงานจิตรกรรมตะวันตกที่มีการผลึกกระยะ หรือมีแสงเงาเสมือนจริง

รศ.ดร.รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง นักประวัติศาสตร์ศิลป์ และอาจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร อธิบายถึงความสำคัญของภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในศาสนสถานว่า ภาพเขียนเหล่านี้คือการบอกเล่าเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ สังคม วัฒนธรรม และความเชื่อทาง พุทธศาสนาของคนในสมัยที่สร้างเมื่อหลายร้อยปีก่อน

“วิหารและพระอุโบสถในวัดเก่าแก่หลายแห่งปรากฏภาพจิตรกรรมเล่าเรื่องในพุทธศาสนาอันแฝงด้วยขนบธรรมเนียมประเพณีสมัยนิยมที่แตกต่างจากปัจจุบัน ที่ชัดเจนที่สุดก็คืออาคารบ้านเรือน อย่างเรือนไทยที่หายไปหรือปราสาทราชวังที่ไม่ค่อยได้เห็น รวมถึงลักษณะการแต่งกาย สังเกตได้ว่า จิตรกรรมไทยเก่าแก่เราแทบไม่รู้เลยว่าใครเป็นคนเขียนเพราะในยุคสมัยนั้นไม่มีการรอดตนหรือแสดงให้เห็นว่าเป็นผลงานของปัจเจกบุคคลใดบุคคลหนึ่ง แต่เป็นการอุทิศแด่พระพุทธศาสนา ดังนั้น แรงบันดาลใจหลักของพวกเขาก็คือความเชื่อถือนและความศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาเพื่อถวายเป็นพุทธบูชาทั้งต่อตัวผู้อุปถัมภ์และผู้เขียนเองด้วย”

จิตรกรรมฝาผนังวิหารและพระอุโบสถเกี่ยวข้องกับคติพุทธศาสนาโดยตรง รศ.ดร.รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง เล่าว่าจากหลักฐานที่เหลืออยู่ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงยุคร่วมสมัย พบว่า เรื่องราวทางพุทธศาสนาที่ถูกหยิบยกมาเขียนผนังแปรไปมาตามความนิยมของแต่ละช่วงเวลา เช่น สมัยกรุงศรีอยุธยา ตัวอย่างเนื้อหา หลักที่นิยมนำมาเล่าคือ เรื่อง “ทศชาติชาดก” หรืออดีตชาติของพระพุทธเจ้าใน 10 ชาตีสุดท้ายแสดงบำเพ็ญมหาบารมีก่อนตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

เหล่านี้คือคตินิยมดังที่พบเห็นได้มากในงานจิตรกรรมสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย แต่บางแห่งอาจเล่าถึงพุทธประวัติด้วยอาจคัดเฉพาะฉากเด่น ๆ มาถ่ายทอด เช่น ครั้งประสูติ ตรัสรู้ ปฐมเทศนา ปรีณิพพาน หรือแสดงปาฏิหาริย์ อาจสอดแทรกเรื่องราวในเชิงปรัมปราคติ เช่น เรื่องของเทพยดาหรือเทวดาบนสวรรค์

ทำท่าประนมมือ เรียกว่า “เทพชุมนุม” หรือ “เทพพนม” มักปรากฏบริเวณผนังส่วนบนทั้งสองด้านขององค์พระประธาน (ที่มา: <http://goodlifeupdate.com/healthy-mind/inspiration/72483.html>) ภาพเขียนทศชาติชาดก ตอนเนมิราชชาดก ภายในพระอุโบสถวัดสุวรรณารามราชวรวิหาร (รศ.ดร.รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, [ออนไลน์])

ภาพจิตรกรรมที่สะท้อนให้เห็นปรัชญาสังคม

ปรัชญาสังคมที่กล่าวในที่นี้ เป็นเรื่องเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคม ซึ่งอยู่รวมกันในรูปแบบของสถาบันทางสังคม สะท้อนให้เห็นบทบาทหน้าที่ของแต่ละบุคคลในสังคมที่จะพึงปฏิบัติต่อกัน เพื่อทำหน้าที่ในการกลมเกลียวสมาชิกในสังคม แต่ละสถาบันก็จะมีบทบาทหน้าที่แตกต่างกัน กล่าวได้ว่าศาสนาพุทธในประเทศไทย เป็นโครงสร้างสำคัญของสังคม เพราะรูปแบบของศิลปวัฒนธรรมประเพณีต่างๆ รวมถึงงานจิตรกรรมของไทย อาศัยความรู้ความเข้าใจในปรัชญาของพุทธศาสนาเป็นหลักในการสร้างสรรค์ การสั่งสอนพุทธปรัชญา และธรรมะแก่ประชาชน อาศัยสื่อกลางในรูปแบบต่างๆ กัน เช่น อาศัยพระสงฆ์เป็นผู้ถ่ายทอดในรูปแบบของการแสดงธรรม อาศัยครูเป็นผู้ถ่ายทอดในโรงเรียนและอาศัยบุคคลทั่วไป ไปเล่าสืบต่อกันไปในรูปแบบของเรื่องราว

ตามลักษณะพื้นฐานของสังคมไทย ซึ่งมีความเป็นอยู่ในลักษณะที่พึ่งพาอาศัยกัน มีการพบปะและช่วยเหลือกันเป็นหมู่เป็นคณะ วัดจะเป็นศูนย์รวมในการพบปะแทบทุกประเภท เพราะวัดในความรู้สึกของสังคมไทยเป็นศูนย์กลางในด้านศาสนา งานประเพณีต่างๆ รวมทั้งการศึกษาเบื้องต้นของเด็กไทย ดังนั้น จะเห็นได้ว่างานจิตรกรรม ซึ่งเป็นสื่อของการบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ให้แก่สังคม แทนการสอนด้วยวาจา จะอยู่ที่วัดทั้งสิ้น เช่น ภาพจิตรกรรมฝาผนังที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) (จิตรกรรมและศาสนา, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://kanchanapisek.or.th>)

3. คุณค่าของพุทธศิลปะกับหลักธรรม

พุทธศิลปะของไทยในส่วนที่เกี่ยวข้องกับพุทธศิลปะทางพระพุทธศาสนา นอกเหนือจากจะปรากฏคุณค่าทางด้านปรัชญาวัตถุธรรมแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นคุณค่าทางด้านหลักคำสอน มีการอธิบายหลักธรรมผ่านงานพุทธศิลปะ ไม่ว่าจะเป็นพุทธศิลปะ ด้านประติมากรรม สถาปัตยกรรม รวมถึงจิตรกรรม เมื่อกล่าวถึงหลักคำสอนที่เกี่ยวกับการสร้างงานพุทธศิลปะจะเห็นได้ว่า งานพุทธศิลปะ ที่สร้างสรรค์ขึ้นจากความศรัทธาต่อพระพุทธศาสนานั้น ย่อมได้รับอิทธิพลจากหลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์อยู่เบื้องหลัง จึงเอื้อประโยชน์ต่อการใช้สอยและเป็นสื่อแห่งการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา หรือการปฏิบัติธรรม อย่างสอดคล้องกับวิถีชาวพุทธ หลักคำสอนที่เกี่ยวข้องกับการสร้างงานพุทธศิลปะ พอจะประมวลสรุปได้ ดังต่อไปนี้ (ผศ.ดร.จารุวรรณ พึ่งเทียร, 2560: 15-18)

บูชา 2 : อามิบูชา คือ การบูชาด้วยสิ่งของและ ปฏิบัติบูชา คือการบูชาด้วยการปฏิบัติธรรม ตามคำสอนของพระพุทธองค์ คำสอนเรื่องการบูชา ปรากฏในมงคลสูตรว่า “การบูชาบุคคลหรือสิ่งที่ควร บูชา เป็นอุดมมงคล” การสร้างสถูปเจดีย์ พระปรางค์พระพุทธรูปขึ้น เพื่อเป็นวัตถุแห่งการบูชา การบูชา จึงมีอิทธิพลต่อการสร้างพุทธศิลป์ประเภทสถาปัตยกรรม ได้แก่ พระพุทธรูปจิตรกรรม ได้แก่ จิตรกรรม ฝาผนังในโบสถ์/วิหาร/หอไตร

ไตรสิกขา : ศีล การสำรวมกาย วาจาให้สงบเรียบร้อย, สมาธิ การทำให้ใจให้ตั้งมั่น, ปัญญา ความรอบรู้ อย่างทะลุปรุโปร่ง รู้แจ้งแทงตลอด ไตรสิกขาเป็นข้อปฏิบัติตลอดชีวิตที่เป็นนักบวช เริ่มตั้งแต่วันแรก ที่ถือบวช ในพระอุโบสถ ภายหลังการบวชแล้วต้องอาศัยอยู่ในเสนาสนะ คือ กุฏิ เพื่อปฏิบัติตาม ไตรสิกขา ไตรสิกขา จึงมีอิทธิพลต่อการสร้างพุทธศิลป์ประเภทสถาปัตยกรรม ได้แก่ โบสถ์ วิหาร และกุฏิ

บุญกิริยาวัตถุ 3 : ทานมัย บุญสำเร็จด้วยการบริจาคทาน, ศีลมัย บุญสำเร็จด้วยการรักษาศีล, ภาวนามัย บุญสำเร็จด้วยการเจริญภาวนา บุญกิริยาวัตถุเป็นหลักการทำบุญของพุทธบริษัท โดยเฉพาะในวัน สำคัญทางพระพุทธศาสนา พุทธศาสนิกชนจะมาทำบุญตักบาตรที่ศาลาการเปรียญ สมาทานศีลและเจริญ ภาวนา ทั้งที่โบสถ์ วิหาร และศาลาการเปรียญ บุญกิริยาวัตถุจึงมีอิทธิพลต่อการสร้างพุทธศิลป์ประเภท สถาปัตยกรรม ได้แก่ โบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญและหอปฏิบัติธรรม

ภาพ 3 : กามภพ ภาพที่เป็นกามาวจร คือ นรก มนุษย์ สวรรค์ชั้น 5 (อบายภูมิ 4 มนุสสภูมิ 1 เทวภูมิ 6), รูปภพ ภาพที่เป็นรูปาวจร คือ รูปพรหม 16 ชั้น , อรูปภพ ภาพที่เป็นอรูปาวจร คือ อรูปพรหม 4 ชั้น ภาพ 3 เป็น คำอธิบายถึงการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ผู้ยังไม่พ้นกิเลส ตามแรงกรรมที่ทำไว้เป็นที่รองรับตามหลักกฎแห่งกรรม การนำเสนอหลักคำสอนเรื่อง ภาพ 3 นี้ ต้องการให้คนทำความดี ละเว้น ความชั่ว ด้วยการ “เล่าเรื่องด้วยภาพ ภาพ 3 มีอิทธิพลต่อการสร้างพุทธศิลป์ประเภทจิตรกรรม และประติมากรรมประดับ สถาปัตยกรรมว่าด้วยเรื่อง ไตรภูมิ (นรก สวรรค์ และโลกมนุษย์)

ไตรลักษณ์ : อนิจจตา ความเป็นของไม่เที่ยง, ทุกขตา ความไม่สามารถเป็นอยู่ได้, อนัตตา ความไม่มี ตัวตน เป็นการอธิบายสรรพสิ่งทั้งหลายต้องตกอยู่ภายใต้สามัญลักษณะ 3 ประการ คือ ความไม่เที่ยง ความ เป็นทุกข์ และความเป็นอนัตตา ไตรลักษณ์ จึงมีอิทธิพลต่อการสร้างพุทธศิลป์ ประเภทประติมากรรมอันเป็น องค์ประกอบของสถาปัตยกรรม ได้แก่ รูปเคารพลีนาค หรือรูปนาคกาล (มีความหมายว่ากลาเวลาย่อมกลืน กินสรรพสิ่ง) และประติมากรรม พระพุทธรูปปางปรินิพพาน

เจดีย์ 4 : ธาตุเจดีย์ เจดีย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ, บริโภคเจดีย์ เจดีย์ที่บรรจุสิ่งของที่เกี่ยวกับ พระพุทธเจ้า, ธรรมเจดีย์ เจดีย์ที่บรรจุพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า, อุทเทสิกเจดีย์ สิ่งที่ถูกทิศถวาย พระพุทธเจ้าเป็นการอธิบายถึงสี่ทางวัตถุที่จะทำให้ระลึกถึงและเกิดความรู้สึกใกล้ชิดพระพุทธเจ้า เจดีย์ 4 จึงมีอิทธิพลแก่การสร้างพุทธศิลป์ประเภทสถาปัตยกรรม ได้แก่ พระพุทธรูป รอยพระพุทธบาท จิตรกรรม ได้แก่ งานจิตรกรรมฝาผนังเล่าเรื่องพุทธประวัติ ชาดก หรือภาพพระบฏ

อุปารหบุคคล 4 : พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า, พระปัจเจกพุทธเจ้า, พระอรหันตสาวก, พระเจ้า จักรพรรดิราช เป็นคำอธิบายถึงบุคคล 4 ที่ควรแก่การทำสกุญเจตีย์บูชา อุปารหบุคคลจึงมีอิทธิพลต่อการสร้าง พุทธศิลป์ประเภทสถาปัตยกรรม ได้แก่ พระเจดีย์ พระปรางค์ ประติมากรรม ได้แก่ พระพุทธรูปหรือรูปเคารพ จิตรกรรมได้แก่ภาพพระบฏ

สังเวชนียสถาน 4 : สถานที่ประสูติ, สถานที่ตรัสรู้, สถานที่ปฐมเทศนา, สถานที่ปรินิพพาน เมื่อชนผู้มี ศรัทธาแล้วเบื่องหน้าแต่กายแตกดับไปย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เป็นที่ระลึกถึงเพื่อการปลงสังเวยในพระไตรลักษณ์ สังเวชนียสถาน 4 จึงมีอิทธิพลต่อการสร้างพุทธศิลป์ประเภทสถาปัตยกรรม ได้แก่ สกุญเจตีย์ วิหารและ พระพุทธรูป

อบายภูมิ 4 : นิรย นรก, ตีรจฉานโยนิ กำเนิดสัตว์เดรัจฉาน, ปิตติวิสัย ภูมิแห่งเปรต อสุรกาย พวกอสูร อบายภูมิเป็นภูมิที่หาความเจริญมิได้ เป็นสถานที่เกิดของสัตว์ที่ทำบาปไว้มาก เต็มไปด้วยความทุกข์ทรมาน รongรับวิบากกรรมชั่วตามกฎแห่งกรรม อบายภูมิจึงมีอิทธิพลในการสร้างพระพุทธรูปประเภทจิตรกรรมเล่า เรื่องนรกภูมิทั้ง 4

อุโบสถศีล 8 : เว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประเวณี พุดเท็จ การดื่มน้ำเมา บริโภคอาหาร ยามวิกาล การฟ้อนรำขับร้องดูโล่ของหอม นอนบนที่สูงใหญ่เกินประมาณ การรักษาอุโบสถศีล ถือเป็นการขัดเกลาจิตใจ อย่างยอดเยี่ยมของผู้ครองเรือน เป็นพระมหากุศล เป็นวิถีชีวิตของชาวพุทธมิใช่นักบวช อุโบสถศีล จึงมีอิทธิพล ต่อการสร้างพุทธรูปประเภทสถาปัตยกรรม ได้แก่ โบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ และศาลาปฏิบัติธรรม

ทศบารมี : ทาน ศีล เนกขัมมะปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา คุณธรรมที่พระโพธิสัตว์ บำเพ็ญในแต่ละชาติอย่างยอดเยี่ยมเป็นตัวอย่างการทำคุณงามความดีแก่พุทธบริษัท ทศบารมี จึงมีอิทธิพลต่อการ สร้างพุทธรูปประเภทจิตรกรรมและประติมากรรม

4. บทสรุป

ปรัชญาธรรมทางวัตถุจากพุทธรูป สะท้อนให้เห็นว่า ปรัชญาธรรมทางวัตถุในงานพุทธรูป กล่าวถึงงาน พุทธรูปประเภทประติมากรรม คือ พระพุทธรูป การสร้างพระพุทธรูปมีคติความเชื่อมาจากการสร้างองค์ แทนของพระพุทธเจ้า เมื่อพระองค์ปรินิพพานมานานแล้ว พุทธศาสนิกชนได้สร้างองค์แทนขึ้นมา เพื่อเคารพสักการะ กราบไหว้บูชา ลักษณะการสร้างมีความแตกต่างกัน แต่ก็ยังคงยึดตามมหาปรัสถลักษณะของพระองค์ เป็นต้นแบบ เมื่อสร้างพระพุทธรูปขึ้นมาก็มีการสะท้อนแง่คิดทางปรัชญาธรรมหลายประการ เช่น ความบริสุทธิ์ สะอาดหมดจากกิเลสและกองทุกข์ ความหนักแน่น มั่นคง ความเมตตากรุณา ปรัชญาธรรมจากพระพุทธรูป สามารถนำมาปฏิบัติในชีวิตประจำวันของมนุษย์ได้ ส่วนการสร้างเจดีย์ สร้างสถูปต่างๆ สิ่งสำคัญคือเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ รวมถึงพระธาตุของพระอรหันต์ทั้งหลาย เพื่อให้คนได้กราบไหว้บูชา ก่อให้เกิดบุญกุศลใน ชีวิตแก่ตนเอง ปรัชญาธรรมที่เกี่ยวกับการสร้างเจดีย์สร้างสถูป เกี่ยวเนื่องกับหลักปรัชญาธรรมเพื่อความหลุดพ้น หรือการเข้าถึงพระนิพพานเป็นเป้าหมายสำคัญ สัญลักษณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องจึงมุ่งเน้นเพื่อสะท้อนให้เห็นแนวทางที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้น ส่วนปรัชญาธรรมจากงานจิตรกรรมทางพระพุทธศาสนา สะท้อนให้เห็นเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็นเรื่องชาดก หรือเหตุการณ์ในพุทธประวัติรวมถึงเรื่องราวเกี่ยวกับ ประเพณีของคนในสังคม เป็นภาพสะท้อนของปรัชญาสังคมที่เกี่ยวเนื่องกับการดำเนินชีวิต พุทธรูปนอกจาก จะสะท้อนปรัชญาธรรมแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นคุณค่าของหลักธรรมสำคัญในทางพระพุทธศาสนาหลายเรื่อง เช่น เรื่องการบูชา บุญกิริยาวัตถุ 10 เป็นต้น

บรรณานุกรม

ขวัญทอง สอนศิริ. (2547). **พุทธานุภาพปริทัศน์ 48 พรรษา สยามบรมราชกุมารี**. กรุงเทพฯ: เพชรเกษม การพิมพ์.

จารุวรรณ พึ่งเที่ยร. (2560). **พุทธรูป**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

จิตรกรรมและศาสนา. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://kanchanapisek.or.th/>. [6 เมษายน 2561].

ญาณภัทร ยอดแก้ว. **ทัศนคติที่มีต่อการบูชาพระพุทธรูปในสังคมไทย**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : www.goto-know.org/posts/. [8 เมษายน 2561].

ทรงพล จักรพันธ์กุล. (2546). **พระพุทธรูป มรดกล้ำค่าของเมืองไทย**. กรุงเทพฯ: บริษัท คอมมา ดีไซน์แอนด์พรินท์ จำกัด.

ธงชัย สิทธิกรณ. **พระพุทธรูปปริศนาธรรมะ**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.birdkm.com/outside-classroom/budha-story/buddha-statue> [as เมษายน 2561].

บุญมี แทนแก้ว. (2545). **พุทธปรัชญาเถรวาท**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.

บุญเยี่ยม แยมเมือง. (2537). **สุนทรียะทางทัศนศิลป์**. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

ประพัฒน์ ศรีกุลกิจ. (2559). **พุทธปรัชญาเถรวาท**. พิษณุโลก : บริษัทโฟกัส พรินติ้ง จำกัด.

ประภัสสร ชูวิเชียร. (2554). **5 มหาเจดีย์สยาม**. กรุงเทพฯ: มิวเซียมเพรส.

พระเจดีย์. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://www.phuttha.com> [8 เมษายน 2561].

พระมหาธีระวัฒน์ กมลวิบูลย์. (2553). **แนวคิดทางพุทธปรัชญาในศิลปกรรมของวัดสุทัศนเทพวราราม**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

พระยามานวราชเสวี (ปลอด วิเชียร ณ สงขลา). (2514). **ชุมนุมบทความทางวิชาการ**. กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2500). **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 2500**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

_____. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

_____. (2532). **อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

_____. (2560). **อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มนิ พิสุทธิรัตนานนท์. (2547). **สุนทรียะวิจักษณ์ในจิตรกรรมไทย**. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554**. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.

รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. **พุทธศิลป์สอนธรรม จิตรกรรมแห่งศรัทธาจากอดีตกาล**. [ออนไลน์]. <http://goodlifeupdate.com/healthy-mind/inspiration/moem.html>. [8 เมษายน 2561].

วัดมงคลรัตนาราม แคลิฟอร์เนีย สหรัฐอเมริกา. **รูปลักษณะพระสัพพัญญู**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : www.Facebook.com. [8 เมษายน 2561].

วิทย์ พงศ์พินิตานนท์. (2555). **ประติมากรรมและจิตรกรรมไทยในประมวลสาระชุดวิชาไทยศึกษา หน่วยที่ 13**. พิมพ์ครั้งที่ 33. นนทบุรี : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมราชา.

วิบูลย์ ลิ้มสุวรรณ. (2542). **ศิลปะกับชีวิต**. กรุงเทพฯ: บริษัท เอสพีเอฟ พรินติ้ง กรุ๊ป จำกัด.

_____. (2547). **ทัศนศิลป์ไทย**. กรุงเทพฯ: พีรามิด.

สถิต วงศ์สุวรรณ. (2540). **ปรัชญาเบื้องต้น**. กรุงเทพฯ: บริษัทอักษรพิทยา.

สมบูรณ์ คำดี. (2544). การศึกษาพุทธปรัชญาในงานพุทธศิลป์ เพื่อเป็นแนวทางการออกแบบตกแต่งภายในพิพิธภัณฑ์พุทธศิลป์. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สันติ เล็กสุขุม. (2553). งานช่าง คำช่างโบราณ. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

สุวัฒน์ แสนขัติ. (2547). จิตรกรรมไทย : หอศิลป์. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: เทนเดอร์ ทซ์.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก. (2550). คำบรรยายพระไตรปิฎก. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.

สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร. (2550). ศัพทานุกรมโบราณคดี. กรุงเทพฯ: สำนักโบราณคดีกรมศิลปากร.

4 ปริศนาธรรมคำสอนที่แฝงอยู่ในองค์พระพุทธรูป. [ออนไลน์] แหล่งที่มา: <https://www.dek-d.com/board /view/3644247/> [8 เมษายน 2561].